

Johannes Müller: *Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaumes.* Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 9, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin 1994. 482 strani, 99 slik in kart, 16 preglednic, 83 tabel.

V zadnjem času je problematika o "procesu neolitizacije" postala aktualna tudi pri nas (M. Budja, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva, *Por. razisk. pal. neol. enol. Slov.* 21, 1993, 163-178), zato ne sme biti prezrto novo Müllerjevo delo.

Na prvi pogled se zdi, da avtor ne ponuja nič novega. Študijo, ki je rezultat večletnega raziskovalnega dela na področju Jadrana, Müller izda leta 1991 (J. Müller, Die ostadriatische Impresso-Kultur. Zeitliche Gliederung und kulturelle Einbindung, *Germania* 69/2, 1991, 311-358). Toda, če se pogledamo vanjo, vidimo, da je pravzaprav povzetek tistega, kar še ni bilo predstavljeno. Lahko bi rekel, kot hiša brez sten. Prav ta "manjkajoči" del je sedaj pred nami v lično oblikovanem devetem zvezku berlinske serije "Prazgodovinska arheologija v jugovzhodni Evropi."

Müller je delo razdelil na več osnovnih poglavij: Uvod, Zgodovina raziskav, Okolje, ekologija in ekonomija v zgodnjem neolitiku na vzhodnem Jadranu, Keramika vzhodnojadranske impresso kulture, Neakeramične najdbe, Tipi naselbin in pokop, Časovna in prostorska delitev, Kulturna povezanost vzhodnojadranskega prostora, Kulturna razmejitev in odnos s sosednjimi zgodnjeneolitskimi kulturami, Impresso kulturni krog v okviru mediteranskega neolitizacijskega procesa.

V obsežnem dodatku nam avtor predstavi katalog vzhodnojadranskih in apulskih zgodnjeneolitskih najdišč s krajšo listo srednjeneolitskih in pozneolitskih najdišč vzhodnega Jadrana. Prav tako ni zanemarljiv katalog radiokarbonskih datacij v časovnem razponu od poznega mezolitika do srednjega neolitika na področju vzhodnega Jadrana, Starčevo - Körös kulture in zgodnjega neolitika v Grčiji, apulskega zgodnjega neolitika, radiokarbonskih datacij iz Kalabrije, Sicilije, Romagne, Marche, Abruzzov, Malte. Katalog se nadaljuje z radiokarbonskimi datacijami iz zahodnomediterranskega kulturnega kroga s *cardium* keramiko ter z "zgodnjimi" C 14 datacijami vzhodnega Mediterana. V nadaljevanju dodatka je prepotreben šifrant okrasnih tipov, motivov, itd. (Verzierungsschlüssel). Kataloški del je zaključen s katalogom nekeramičnih najdb. Katalog keramike pa je žal naprodaj samo na Svobodni univerzi v Berlinu. Müller ga očitno iz "komercialnih" (?) razlogov ne objavlja.

V kratkem uvodu Müller pojasni svoje pojmovanje nekaterih terminoloških izrazov, ki jih v delu uporablja (npr. kultura, zgodnji neolitik itd.).

Sledi poglavje, v katerem avtor predstavi geografske značilnosti vzhodnega Jadrana. Današnja geografska slika naj bi z malenkostnimi spremembami, ki so posledica aluvialnih in transgresijskih procesov, ustrezala stanju v zgodnjem neolitiku. Podobno ugotavlja tudi za tipe prsti, ki se na tem področju pojavljajo. Zelo pomembna se mi zdi ugotovitev, da potencialno naravna vegetacijska slika od zgodnjega atlantika naprej ni doživljala večjih sprememb.

Jadransko obalo je v holocenu zaznamoval dvig morske gladine. Proces dvigovanja je bil zaključen že v borealu, tako da zgodnjeneolitskih prebivalcev "izguba življenjskega prostora" ni doletela. Zaradi transgresije avtor domneva, da je v zgodnjem neolitiku potekala vzhodnojadranska obala v povprečju 10 m nižje od današnjega stanja.

Razpoložljivi geografski, ekološki, ekonomski podatki in podatki o klimi so avtorju podlaga za nadaljnjo obdelavo. Na osnovi teh podatkov Müller s statistično metodo obdela 50 najdišč z impresso keramiko na vzhodnem Jadranu. Rezultati, ki jih je tako dobil, so izredno zanimivi. Ugotovil je: 1. Da je zgodnjeneolitska poselitev zavzemala predvsem področje nedaleč od morske obale. 2. Naselbine so na področjih, ki so ugodna za kmetijstvo. 3. Sezonske naselbine za lovce ali pastirje, povečini v jamah, so tudi na od morske obale oddaljenih

območjih. Zanje je značilno, da v njihovi bližini ni za kmetijstvo ugodne prsti. Zato sklepa, da so bile to postaje "daleč potujočih" pastirskih skupnosti. 4. Nekaj najdišč kaže orientiranost na morje. 5. Impresso kulturo geografsko razdeli na dve osnovni komponenti. Kot prvo s subsistenčnim gospodarstvom v bližini obale in kot drugo s subsistenčnim gospodarstvom daleč od obale. 6. Deleži posameznih gospodarskih dejavnosti ne izstopajo, torej gre za "mešano" subsistenčno ekonomijo (poljedelstvo, lov, živinoreja, izkoriščanje morske hrane).

Z najdbami določenih vrst žitaric in orodij, ki so služila za nabiranje ali mletje zrn, je dokazano gojenje žitaric na planih naselbinah impresso kulture vzhodnega Jadrana. Zanimivo, da jamska najdišča v zgodnjem neolitiku (doslej?) ne ponujajo niti posrednih dokazov o poljedelstvu.

Po doslej zbranih podatkih je videti, da na planih naselbinah prevladuje živinoreja (ovčjereja in kozjereja) nad lovom (80 - 95 % kostnih ostankov pripada domačim živalim). Visoke odstotne vrednosti dosežejo domače živali tudi v jamskih najdiščih. Jamska najdišča avtor interpretira kot pastirske postojanke. Izjema je najdišče Odmut, stratum 2, s samo 15 % deležem domačih živali. V tem času je bila jama verjetno lovska postaja.

Poudariti moram, da avtor navaja tudi podatke o domačem govedu in ovci iz mezolitskega horizonta 4 Rvne stijene. Iz Odmuta, stratum 1, navaja najdbo kozjih kosti. Po Müllerju so te najdbe dokaz o stikih med mezolitskimi in zgodnjeneolitskimi skupinami.

Ribolov je verjetno imel pomembnejšo vlogo, kot je iz dosedaj zbranih podatkov razvidno. Takšen rezultat je domnevno posledica neustreznih tehnik izkopavanja. Pomemben prehranbeni vir so bile tudi morske školjke. Zanimivo je tudi, da poznamo morske školjke iz jamskih najdišč, ki so do 100 km oddaljena od obale.

Dokaz o izmenjavi (načrtne iskanju?) surovin Müller vidi v glajeni kamniti sekiri iz zelenega jadeita. Sekira je bila najdena v Odmutu, stratum 2a. Nahajališča zelenega jadeita ("zeleni kamen") poznamo v centralni Bosni.

V naslednjem obsežnem poglavju se Müller posveti proučevanju keramičnih najdb iz zgodnjeneolitskih najdišč vzhodnega Jadrana. Najprej razdeli keramične najdbe po prepoznanih oblikah. Predmet proučevanja so mu tudi dna, ustja in aplikacije (ročaji) na posodah. V nadaljevanju prouči tehnologijo izdelovanja keramičnih posod: debelino sten posod, primesi, obdelavo keramičnih površin, postopke žganja in končno tudi okraševanje posod. Vse rezultate, ki jih je dobil, uporabi pri statistični obdelavi keramike na posameznem najdišču.

Najprej predstavi rezultate, ki jih je dobil s proučevanjem keramike na najdiščih s področja Krke - Zagore - Cetine (Pokrovnik, Vrbica, Škarin samograd itd.). Müller na podlagi statistične metode dokazuje štiristopenjski razvoj zgodnje neolitske keramike na tem območju (Impresso A, B1, B2, C). Sledi proučevanje keramičnih najdb na najdiščih v Ravnih Kotarih in na Velebitu (Smilčić, Nin, Vaganačka pečina itd.). Avtor s statistično metodo ni mogel ugotoviti razvoja zgodnjeneolitske keramike na teh najdiščih. To mu je uspelo šele s sinhroniziranjem teh keramičnih najdb s keramičnimi najdbami iz regije Krka - Zagora - Cetina.

V Istri (Vižula, Vela Gromača) je avtor ugotovil samosvojo istrsko skupino impresso kulture. Skupina "Medulin" se odlikuje po ravnem črtastem okrasu, ki je bil narejen s školjčno lupino (Muschellinenzier). Tremolo okras, ki je južno od Istre in Kvarnerskih otokov značilen za stopnjo impresso C, po Müllerjevih besedah, tukaj manjka.

S Tržaškega krasa Müller navaja kot najdišče z impresso keramiko Vlaško jamo (tudi Pejca v Lašci / Caverna del Pettiorso). Dokumentiranih najdiščnih podatkov o impresso keramiki iz Vlaške jame nimamo. Kljub nekaterim pomislekom o izvoru teh najdb je enotno mnenje raziskovalcev, da impresso keramiko s tega najdišča lahko povežemo z najzgodnejšo

impresso stopnjo vzhodnega Jadrana ali stopnjo Zagora A po Müllerju (Š. Batović, Neolitski ostaci iz Nina i njihov položaj u okviru neolita na Mediteranu, *Diadora* 3, 1965, 36; F. Leben, Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem krasu, *Arh. vest.* 18, 1967, 65, 67; Müller 1994, 141). Nekaj fragmentov impresso keramike poznamo še z najdišča Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra di Samatorza). Müller to keramiko povezuje z istrsko skupino "Medulin." Za ostale najdbe impresso keramike s Tržaškega krasa Müller meni, da v teh primerih ne moremo govoriti o impresso kulturi, ker pač gre za najdbe, ki jih lahko interpretiramo kot srednjeneolitske ali kot import.

Müllerju so dokaz o stikih med mezolitskimi in neolitskimi skupnostmi na Tržaškem krasu maloštevilni fragmenti impresso keramike. Impresso keramika naj bi se na tem območju pojavljala izključno kot import. Za to domnevo mu služijo tudi radiokarbonske datacije poznomezolitskih plasti na Tržaškem krasu in v Sloveniji, ki delno izkazujejo enake vrednosti kot C 14 datacije zgodnjega neolitika na vzhodnem Jadranu (npr. datacije mezolitskih plasti iz jame Benussi in tudi z Brega pri Škofljici; za C 14 datacijo z Brega pri Škofljici glej Budja 1993, 175 in Velušček, *Arh. vest.* 46, 1995, 327-337). Da je domneva o stikih med skupnostmi, ki so že poznale keramiko, in mezolitskimi skupnostmi upravičena, potrjujejo dobro dokumentirane najdbe keramike v mezolitski plasti jame Stenašca. Ognjišče iz mezolitske plasti s keramiko je radiokarbonsko datirano v čas 6700 ± 130 BP (P. Biagi *et al.*, The Late Mesolithic and Early Neolithic Settlement of Northern Italy: Recent Consideration, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 1993, 48, 49). Budja keramične najdbe iz Stenašce interpretira kot enega od dokazov o istočasnem procesu neolitizacije na področju Caput Adriae in na vzhodnem Jadranu (Budja 1993, 178).

Z območja južnega Jadrana (južna Dalmacija, Črna gora, Albanija) predstavi Müller Markovo špiljo, Gudnjo, Velo špiljo na Korčuli, Crveno stijeno, Blaz itd. Za zgodnjeneolitsko keramiko s teh najdišč najde avtor tipološke paralele predvsem v stopnjah Zagora A in B. Na nekaterih najdiščih se na keramiki pojavlja tudi tremolo okras. Najdbe s Korčule in s Pelješca kažejo določeno povezavo z najdbami v južni Italiji. Ob tem je vsekakor potrebno omeniti najdbo cardialno okrašenega keramičnega fragmenta s Palagruže (Jankova njiva; T. Kaiser *et al.*, Palagruža, arheološko srce Jadrana, *Arheo* 16, 1994, sl. 5; glej še Š. Batović, Jadranska zona, v: *Praist. jug. zem.* 2, 1979, 513). Del najdb z najdišča Blaz v Albaniji pa lahko povežemo s centralnobalkanskimi in egejskimi kulturnimi skupinami.

V Hercegovini in vzhodni Črni gori avtor predstavi zgodnjeneolitska najdišča brez cardialne keramike (npr. Zelena pečina in najdišča, kjer se cardialna keramika pojavlja (Ravliča pečina, Odmut itd.). Vsa ta najdišča združijo v lokalno impresso skupino "Humina," za katero je skupna značilnost velika oddaljenost od morja in kot posledica tega neizkoriščanje morskih prehranjevalnih virov.

V celoti gledano Müller ugotovi petstopenjski razvoj impresso keramike na vzhodnem Jadranu. Stopnja A1 predstavlja začetek razvoja. To stopnjo označuje preprosta ornamentika: odtisi prstov, nohtov, preprosto žigosanje (Stempelungen) in verjetno preprosti motivi, narejeni s školjčnimi lupinami. V stopnji A2 je okrasna motivika, ki je znana iz stopnje A1, izpopolnjena. Poleg znanih preprostih motivov se sedaj pojavljajo enostavne okrasne črte in skrbno izvedeno žigosanje.

Impresso B1 se odlikuje s cardialnim cikeak okraševanjem, vbodi in kompleksnimi črtastimi ornamentami. V stopnji B2 se pojavi necardialni cikeak okras.

V impresso C stopnji pridejo do izraza lokalne variante s samosvojo okrasno motiviko. V Dalmaciji prevladuje tremolo okras.

V poglavju o nekeramičnih najdbah se mi zdi zelo pomembno to, da je avtorju uspelo tudi na osnovi kamnitih najdb potrditi

nekatero lokalne skupine impresso kulture (npr. skupino Medulin).

Vsekakor je s pozicije stroke najpomembnejši del Müllerjeve disertacije odlomek, ki govori o stratigrafiji in dataciji. Müller tukaj ponovno predstavi že večkrat objavljene radiokarbonske datacije vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika (Müller prvič objavi vzhodnojadranske zgodnjeneolitske radiokarbonske datacije skupaj s Chapmanom - J. Chapman in J. Müller, Early farmers in the Mediterranean Basin: the Dalmatian evidence, *Antiquity* 64/242, Oxford 1990, 127-134).

Na "napačno" Müllerjevo interpretacijo nekaterih radiokarbonskih datacij je opozoril Budja (datacija sloja 1a iz Vele špilje na Korčuli). Budja namreč trdi, da nekatere radiokarbonske datacije, ki naj bi dokazovale začetek impresso kulture na vzhodnem Jadranu, v bistvu dokazujejo predneolitski horizont (Budja 1993, 176, 177).

Kakorkoli že, Müller na osnovi rezultatov, ki jih je zbral, domneva začetek impresso kulture (impresso A) na vzhodnem Jadranu okoli 6100 cal BC. V tem času prevladujejo predvsem jamska najdišča. Verjetno je že obstajalo tudi najdišče na prostem Vrbica (Chapman, Müller 1990, 132). Batović uvršča "enoslojno" najdišče Vrbica v 2. stopnjo impresso kulture (Batović 1979, 483).

Okoli 5800 cal BC naj bi se začel notranji razvoj impresso kulture s pojavom novih okrasnih elementov (impresso B). Jasno se izdvoji tudi lokalna impresso skupina "Humina" (Hercegovina in vzhodna Črna gora), ki naj bi začela z razvojem že v stopnji impresso A1 (Müller 1994, 152).

Izrazita regionalizacija se začne šele od okoli 5650 cal BC naprej. V tem času v srednji in severni Dalmaciji na keramiki prevladuje tremolo okras (impresso C). V Istri se razvija skupina Medulin, skupina Humina živi dalje. Lahko rečemo, da so istočasni trije različni keramični stili, ki so tudi geografsko ločeni, v okviru iste vzhodnojadranske impresso kulture.

Okoli 5500 cal BC se prične v Dalmaciji razvoj danilske kulture. V Istri živi lokalna impresso skupina Medulin do najpoznejše 5100 cal BC.

Odnos med zgodnjim in srednjim neolitikom se zdi jasen. Müller navaja sedem najdišč, kjer zgodnjeneolitski plasti v stratografskem zaporedju sledi srednjeneolitska plast (Smilčić, Markova špilja, Samograd, Vela špilja na Korčuli, Gudnja, Blaz, Crvena stijena).

V Istri živi v srednjem neolitiku "zgodnje- in srednjeneolitska skupina Medulin" (Müller 1994, 192). Müller poudarja, da v Istri še ni bila najdena danilska keramika.

Pred nedavnim je bilo na severu Istre odkrito plano najdišče Sermin s srednjeneolitsko keramiko (npr. frag. danilskega ritona). Damijan Snoj za "danilsko" keramiko s Sermina najde najbližje paralele v jamah na Tržaškem krasu (D. Snoj *et al.*, Sermin, *Var. spom.* 34, 1992, 91-106).

Na Tržaškem krasu predstavlja neolitski substrat skupina "Vlaška." Keramične najdbe dokazujejo povezanost s srednjim neolitikom Dalmacije in zgodnjimi agrarnimi skupnostmi severne Italije.

Zelo pomembno je tudi, da Müller, podobno kot Batović, domneva kontinuiran prehod iz zgodnjega v srednji neolitik na vzhodnem Jadranu, s to razliko, da Müller izrecno poudarja, da je takšen prehod opazen samo na geografsko omejenem prostoru. Kot primer navaja pojav srednjedalmatinske danilske kulture samo na tistih najdiščih, kjer je dokumentirana tremolo (impresso C) stopnja vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika.

Müller zanika kontinuiran prehod iz poznega mezolitika v zgodnji neolitik. Iz zgodnjeneolitskih najdišč je razvidno, da kamena industrija ne sledi mezolitski tradiciji. Vsekakor je poleg domnevne "kolonizacije" iz južne Italije zanimiva tudi teorija o "izgubi lastne identitete" mezolitskih skupnosti (akulturacijska teorija). Pravzaprav se Müller z akulturacijsko teorijo nekoliko približuje Batoviću, ki zagovarja neprekinjen razvoj kulture iz srednje kamene dobe na vzhodnojadranskih

tleh. Batović razume neolitizacijo kot posledico neposrednih stikov med prebivalci zahodne in vzhodne jadranske obale (Batović 1979, 520, 521).

V poznem mezolitu obstaja na vzhodnem Jadranu castelnovienska kultura, ki je glede na radiokarbonske datacije okoli 400 let sočasna z neolitsko impresso kulturo (Müller 1994, 196, 197).

Proces neolitizacije si Müller razlaga s kontaktnimi conami (Mischkomplexe) med neolitskimi in mezolitskimi skupnostmi. Kot primer navaja Crveno stijeno. Mezolitske skupnosti naj bi po določenem obdobju sosedskega bivanja postopno prevzele nekatere prvine, ki opredeljujejo neolitski način življenja. Sprva je to živilnoredja, kasneje tudi keramika. Mezolitska kamena industrija se istočasno z uvajanjem "neolitskih" novosti ne spremeni. Ali velja takšen neolitizacijski model tudi na Tržaškem krasu, je trenutno, na podlagi sedanjega stanja raziskav, nemogoče preveriti (o problematiki na Tržaškem krasu glej E. Montagnari Kokelj, *The Transition from Mesolithic to Neolithic in the Trieste Karst, Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 1993, 69-75; za neolitizacijske modele Budja 1993).

V naslednjem obsežnem poglavju Müller razglablja o odnosu med vzhodnojadransko impresso kulturo in sosednjimi zgodnje-neolitskimi kulturami. Na centralnem Balkanu obstaja zgodnje-neolitska kultura Starčevo, ki je istočasna impresso kulturi vzhodnega Jadrana. V Grčiji se že okoli 6800 cal BC pojavi na osmih najdiščih najzgodnejša monohroma keramika (kasneje navaja za najstarejšo keramiko številko okoli 6500 cal BC). Pojav monohrome keramike na nekaterih mezolitskih najdiščih vzhodnega Jadrana Müller pojasnjuje s stiki med nosilci impresso kulture z mezolitskimi skupnostmi ter selektivno izbiro monohrome keramike pri mezolitskih skupinah. Časovno to usklajuje s podatki, da so v Grčiji znana najdišča s samo monohromo keramiko do okoli 6000 cal BC ter da takšno keramiko poznamo tudi v zgodnjem in v srednjem neolitu kot standarden inventar na vseh najdiščih s slikano keramiko.

V Apuliji se začne keramični neolitik okoli 6600 cal BC. Okoli 5650 cal BC se na tem območju, podobno kot na vzhodnem Jadranu, pojavi tremolo okras. V tem času se v Apuliji začne izrazita regionalizacija. Stiki med vzhodnojadransko obalo in Apulijo se močno okrepijo prav v stopnji impresso C vzhodno-jadranskega zgodnjega neolitika.

Radiokarbonske datacije kažejo na kasnejši začetek mešanega agrarnega subsistenčnega gospodarstva v Kalabriji in na Siciliji (od 5800 cal BC naprej) ter na Malti (od 4900 cal BC naprej). Proces neolitizacije teh področij bi se lahko opisalo kot "usmerjen" akulturacijski proces, ki je prišel iz Apulije preko Sicilije na Malto.

V 7. tisočletju BP živijo v severovzhodni Italiji mezolitske skupnosti (kulturno castelnovien), proti koncu tisočletja pa se tudi na tem področju začne neolitik. Nove radiokarbonske datacije z najdišča Cesena pomikajo regionalni začetek neolitika v čas proti sredini 7. tisočletja BP, to je približno sočasno s širjenjem vlaške (danilske) kulture na Kras (Biagi *et al.* 1993, 49).

Neolitizacija je Ligurijo dosegla okoli 5800 cal BC.

V zadnjem poglavju avtor na kratko predstavi dosedanje teorije o začetku neolitika na Mediteranu (kolonizacijska teorija, teorija o avtohtonem začetku neolitika, akulturacijska teorija *itd.*)

Na podlagi radiokarbonskih datacij s poznomezolitskih najdišč in z najdišč z impresso keramiko na Mediteranu je avtor razvil teorijo o avtohtonem nastanku neolitika na jadranski obali oz. v južni Italiji (iz južne Italije naj bi izhajal tudi vzhodno-jadranski neolitik). V južno Italijo naj bi z območja Grčije prišle kot posledica stikov med zgodnjimi neolitskimi skupnostmi drobnica in nekatere vrste žitaric (*Triticum dicoccon* in *Hordeum sp.*).

Po drugi strani tezo o avtohtonem nastanku jadranskega neolitika potrjujejo C 14 datacije s Sardinije, Korzike, iz južne

Francije in z Iberskega polotoka, ki dajejo približno enake vrednosti, s tem, da je materialna kultura različna (Jadran - impresso kulturni krog, zahodni Mediteran - cardialni kulturni krog).

Radiokarbonske datacije na najdiščih z impresso keramiko s sirijsko-kilikijske obale izkazujejo praviloma nekoliko mlajše datume kot ustrezne datacije na osrednjem Mediteranu. Prav tako so najstarejše keramične najdbe s Cipra in Krete datirane v čas od 6500 cal BC. V Afriki naj bi se po doslej znanih podatkih začel neolitik nekako v 6. tisočletju pr. n. š.

Ob prebiranju "Vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika" se ne morem znebiti dejstva, da je delo rezultat in odsev dosedanjih raziskav, kar avtor tudi večkrat poudari. Predvsem bi opozoril na skromno število radiokarbonskih datacij vzhodnojadranske impresso kulture. Kljub temu, da Müller ne prinaša nič presenetljivo novega, bi lahko rekel, da je to v tem trenutku edino delo, v katerem je na moderen način interpretirano skromno in včasih dokumentacijsko sumljivo gradivo vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika. Prav uporaba in interpretacija dosegljivih podatkov (tudi njihovo bolj ali manj kritično ovrednotenje) je Müllerju, z redkimi izjemami pri tako obsežni nalogi, čudovito uspela.

Ali so v tem delu predstavljene ugotovitve pravilne, bodo pokazala bodoča raziskovanja. Vsekakor je Müllerjeva disertacija z obsežno citirano literaturo zelo dobro izhodišče za nadaljnje raziskave in bodoče raziskovalce vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika ali impresso kulture.

Anton VELUŠČEK

Rastko Vasić: *Die Sichern im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. Prähistorische Bronzefunde 18/5, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1994. ISBN 3-515-06292-0. 66 strani, 42 tabel.

Avtor predstavlja 631 celih ali fragmentiranih srpov. V rokopis, ki je nastajal v letih 1985-1990, so vključeni tudi srpi iz depojev Kličevac I, II in Bradarac odkriti v letih 1992 in 1993.

Srpi se pojavljajo le v severnem delu obravnavanega območja. Najpogostejši so v depojih II faze, trije so bili najdeni v naseljih, štirje pa so domnevno iz grobov. Pri 60% se je dal določiti tip, od tega je 82% jezičastoročajnih, 15,5% gumbastih, ostalo so kavljasti in srpi posebnih oblik.

V uvodnih poglavjih avtor v skladu s standardi serije predstavi zgodovino raziskav, kronologijo, vire in kulturne odnose s sosednjimi območji.

Osrednji del predstavlja katalog. Začne se z gumbastimi srpi, ki jih je avtor razdelil po osnovnih delitvah H. Schmidta (*Zeitschrift für Ethnologie* 36, 1904, 416 ss) in W. A. von Brunnna (*Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Röm. Germ. Forsch. 29, 1968). Srednjebronastodobni gumbasti srpi nastopajo v dveh različicah: s prečno odebeljeno bazo ročaja ali z gumbom na levi strani ročaja. Mlajšjebronastodobni gumbasti srpi so razdeljeni na tri tipe: tip z gumbom na desni strani ročaja (tip ima glede oblikovanosti baze - ravna, koničasta, podaljšana - tri različice), tip z gumbom na sredini ročaja in tip z neodstranjenim ulivnim sistemom.

Jezičastoročajne srpe je avtor razvrstil po tipološki shemi M. Petrescu-Dîmbovițe (*Die Sichern in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, Prähistorische Bronzefunde 18/1, 1987). Zastopani so tipi Uioara 1, 2 z različico 2 a, 3 z različico 3 a, 4, 5, 6 z različicami 6 a, Gușterița II in Band, 7 z različico 7 a in 8 v dveh različicah. Dodani so še fragmenti, ki jih avtor ni mogel tipološko določiti.

Kavljasti srpi so v primerjavi z Romunijo redki, vse pa avtor uvršča v tip Micăsasa-Drajna 1 po M. Petrescu-Dîmbovițe.